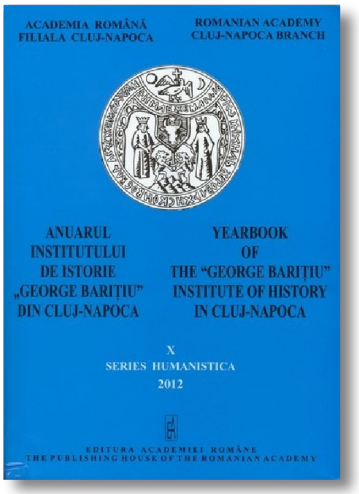

ISSN 1584-4404

Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca
Series *Humanistica*

humanistica.ro

Realități sociale oglindite în proverbe

Zoltán Salánki

How to cite this article:
Salánki, Zoltán (2012) *Realități sociale oglindite în proverbe*, Yearbook of the George Barițiu History Institute of Cluj-Napoca, Series Humanistica, Vol. 10, pp. 73–96. DOI: 10.5281/zenodo.22966191

© 2012: The Publishing House of the Romanian Academy.
Humanistica Yearbook is published online since 2003.
Submit your article to Humanistica Yearbook: secretariat.dcsu@acad-cj.ro

REALITĂȚI SOCIALE OGLINDITE ÎN PROVERBE

Salánki Zoltán

Institutul de Istorie „George Barițiu" din Cluj-Napoca
Departamentul de Cercetări Socio-Umane

Résumé. *L'histoire de l'humanité a consigné une part significative de l'expérience de vie sous forme de proverbes et maximes. Celles-ci constituent des repères importants des représentations sociales concernant la vie sociale quotidienne, l'interaction humaine et la manière de laquelle nous justifions nos comportements. Il n'existe pratiquement pas de société, culture ou domaine de l'existence humaine qui ne soit pas illustré par ces assertions au caractère général. Les proverbes sont porteurs d'une forte charge symbolique, déterminée par les différents contextes et groups au milieu desquels ils réunissent le consensus. La recherche sociologique peut relever la place que les proverbes occupent dans la structure des représentations sociales, leur capacité à refléter les réalités sociales ainsi que leurs fonctions. Cette étude représente les repères théorétiques et méthodologiques nécessaires à révéler les valences sociales des proverbes.*

Mots-clés: *proverbe, sociologie, savoir commun, savoir scientifique, culture, réalité sociale, représentations sociales, écologie humaine, action sociale, relations de genre*.

1. **O PERSPECTIVĂ SOCIOLOGICĂ**

1.1. DE LA SIMȚUL COMUN LA ŞTIINȚĂ

Istoria omenirii a consemnat o parte semnificativă a experienței de viață sub forma proverbelor, zicalelor, maximelor, butadelor şi a vorbelor de duh. Practic nu există societate, cultură sau sferă a existenței umane care să nu fie reflectată în aceste formule cu caracter general.

Provocările de ordin etic şi social determinate de dezvoltarea tehnologică şi informațională au relansat discursul ştiințific privitor la relația dintre cunoaştere şi fundamentul ei social. În ultimele două decade ale secolului al XX-lea s-au intensificat eforturile sociologilor preocupați de cultură, religie şi ideologie de a revitaliza acest domeniu. Această orientare a fost susținută şi prin dezvoltarea ca disciplină separată a studiilor culturale[1].

[1] *** *Sociologia cunoaşterii*, în *** *Oxford, Dicționar de sociologie*, G. Marshall (coord.), Bucureşti, Edit. Univers Enciclopedic, 1993, p. 543–544.

Purtătoare ale experienței umane, sedimentată în formă lingvistică, proverbele au constituit obiect al cercetării în momentul în care s-au conturat diferite puncte de vedere privitoare la răspândirea socială a cunoaşterii. Ele reflectă o cunoaştere comună, atât în sensul împărtăşirii lor de către un grup, cât şi în cel al surprinderii unei realități tradiționale nu foarte complexe. Formele logice de exprimare a realității prin proverbe corespund unor situații tipice relativ restrânse, specifice cotidianului tradițional[2].

Ca parte a culturii populare tradiționale, proverbele plăsmuiesc metaforic şi concis experiența umană, constituind o parte semnificativă a reprezentărilor sociale. Ele au fost un mijloc de expresie a oamenilor din popor, dar mai sunt şi în zilele noastre, chiar dacă sub o formă mai redusă sau mai adaptată contextelor şi cerințelor mediatice, un mijloc de comunicare deseori utilizat. Specifice culturii orale, proverbele au constituit obiectul celor mai vechi colecții de folclor[3]. Cercetătorii şi literații care s-au ocupat de acest domeniu au subliniat faptul că aceste perle ale cunoaşterii oglindesc aproape în totalitate existența umană: atât interacțiunea umană, cât şi mediul de viață.

Proverbele sunt parte a conştiinței colective, a formelor mentale ale societăților tradiționale. Chiar dacă în contemporaneitate complexitatea realității sociale şi adevărurile stiințifice au plasat aceşti sâmburi de adevăr ai experientei, de regulă rezultate ale observației cotidiene, într-un con de umbră, proverbele constituie repere importante ale reprezentărilor sociale despre viața de zi cu zi, despre felul în care ne raportăm la semenii noştri şi modul în care ne justificăm comportamentele.

A. Comte, cercetătorul creditat cu introducerea termenului *sociologie* în ştiință, consideră că aceasta țintește spre cunoaşterea legilor lumii sociale. Promotor al pozitivismului ştiințific, el susține faptul că această cunoaştere trebuie bazată pe observație sistematică şi experiment, metode consacrate în ştiințele naturii, pentru ca rezultatele cercetării să poată fi formulate sub formă de legități. Etimologic, termenul sociologie, compus din *socius*-tovarăş (lat.) şi *logos*-cunoaştere argumentată (gr.), desemnează în sens larg cunoaşterea ştiințifică a socialului. Complexitatea realității sociale şi studierea acesteia de pe diferite poziții ştiințifice şi ideologice au condus la formularea diferitelor modele explicative şi interpretative. Aceste modele, denumite paradigme, sunt valide numai în contexte de cercetare specifice. Distincția cea mai elocventă în acest sens şi care a fundamentat o serie de orientări de cercetare ulterioare se referă la natura realității sociale. În cadrul paradigmei durkheimiene, se consideră că mediul social este supraindividual şi, prin structurile sale economice, politice, demografice, determină aproape în totalitate comportamentul indivizilor. Spre deosebire de explicarea prin

[2] L. Gál, *Limbă şi logicitate*, Cluj-Napoca, Edit. Presa Universitară Clujeană, 1999, p. 95.

[3] I. Cuceu, *Dicționarul proverbelor românești. 7.777 texte din Dicționarul Tezaur al paremiologiei românești*, Chişinău, Edit. Litera Internațional, 2006, p. 7.

acest determinism unilateral, în paradigma weberiană este accentuată înţelegerea acţiunilor individuale în contextul lor specific. În această viziune, conduitele umane nu reprezintă un răspuns mecanic la forţe independente de raţionalitatea individuală, iar societatea în ansamblul ei este expresia proceselor adaptative ale actorilor sociali.

O viziune multiparadigmatică poate fi productivă şi în cazul abordării proverbelor. Dacă din perspectiva culturalismului proverbele se pot interpreta în termenii unor modele cristalizate ale reprezentărilor sociale care ghidează comportamentul uman, din perspectiva structural-funcţionalistă proverbele se pot releva ca expresie a unei anumite structuri sociale şi a rolului îndeplinit de acestea în menţinerea organizării sociale. Paradigma lingvistică poate sublinia specificul cultural al proverbelor în strânsă corelaţie cu limba şi cadrele culturale în care se exprimă, iar paradigma comunicaţională, adesea coroborată cu cea economică, poate accentua prezenţa proverbelor ca mijloace de comunicare şi bunuri simbolice ale practicilor culturale contemporane[4]. Desigur, aceste aspecte relevă complexitatea unei abordări de tip holistic, specific mai ales antropologiei sociale. Urmând însă o astfel de cale, ne-am situa în faţa paradoxului globalitate–exactitate, şi anume: cu cât ne apropiem de o abordare globală, cu atât scade precizia şi creşte speculativul. De aceea, considerăm utilă evidenţierea a două aspecte distincte, dar complementare, referitoare la proverbe: cel referitor la conţinuturi, respectiv cel referitor la praxisuri. Această diferenţiere serveşte unei clarificări teoretice privind modalităţile de investigare metodologică. Relevarea sensurilor şi aspectelor sociale reflectate în proverbe implică analiza de conţinut, iar surprinderea contextelor şi formelor exprimării, a funcţiilor şi valenţelor comunicaţionale presupune apelul la ancheta socială.

Din cele mai vechi timpuri, omul a simţit nevoia de a formula reguli de conduită care să întrunească consensul unanim al comunităţii sale. Una dintre expresiile acestor reguli, dictate de experienţa cotidiană, sunt proverbele. Ele reflectă preocupări faţă de subiecte, precum: omul şi mediul de viaţă, munca, comportanentul individual şi cel colectiv, dragostea şi prietenia, familia. Trecerea în revistă a principalelor teme ale sociologiei indică o sferă similară de interes. Desigur, această observaţie nu justifică punerea sub semnul egalităţii a celor două abordări ale realităţii sociale. În mod curent, oamenii reuşesc să-şi organizeze şi să conducă viaţa lor personală şi pe cea a comunităţii fără a apela la mijloace ştiinţifice. Însă adevărurile constatate prin intuiţie individuală, înţelepciune colectivă şi negociere socială şi, în consecinţă, contaminate de subiectivitatea umană lasă un spaţiu prea generos interpretării, fiind adesea incomplete şi distorsionate. În ciuda acestor neajunsuri, aserţiunile cunoaşterii comune pot

[4] *Ibidem*, p. 302.

constitui repere utile şi ipoteze de lucru pentru cunoaşterea ştiinţifică, care, prin cercetare sistematică, conduce la formularea unor concluzii verificabile, valide şi mai eficiente pentru explicarea realităţilor sociale.

1.2. JUSTIFICAREA PERSPECTIVEI SOCIOLOGICE ŞI UTILITATEA EI

O asemenea perspectivă asupra tezaurului paremiologic, în care indicii tematici să exprime dimensiunea lor socială, este slab reprezentată în comunitatea ştiinţifică. Cele mai multe abordări din perspectiva etnologiei, lingvisticii sau chiar a psihologiei se referă în mod preponderent la originea, structura lingvistică şi structura logică a proverbelor. Întâlnim puţine abordări din perspectivă sociologică. În acest context, considerăm că este oportună o abordare interpretativă care să evidenţieze conţinutul acestor chintesenţe ale spiritualităţii româneşti în sensul reflectării simţului comun.

În teoria sa asupra culturii, E. Tylor, examinând dictoane, proverbe şi practici specifice ştiinţelor oculte, subliniază puternica legătură dintre civilizaţia modernă şi practicile societăţilor arhaice[5]. De asemenea, într-un studiu recent de logica limbajului este subliniată similaritatea crescută între frecvenţa utilizării operatorilor logici primitivi în compunerea unor propoziţii simple, specifice exprimării curente a oamenilor, şi frecvenţa operatorilor logici utilizaţi în proverbe. Aceasta sugerează că cele două modalităţi de comunicare, de reprezentare a realităţii cotidiene operează pe baza aceleiaşi logici mentale[6]. În societatea contemporană, miturile, legendele, formele mentale arhaice sunt înlocuite de fenomenul reprezentării. Fondatorul şcolii europene a reprezentărilor sociale, S. Moscovici, a înlocuit conceptul durkheimian de „reprezentări colective” cu cel de „reprezentări sociale”, tocmai pentru a sublinia faptul că acestea din urmă se formează pe baza unei realităţi sociale în continuă schimbare[7].

Menţinerea, modificarea şi chiar apariţia unor formule proverbiale noi, care condensează o anumită latură a practicii sociale din perioada comunistă şi de tranziţie din România, cum ar fi: *Cine-i harnic şi munceşte, ori e prost ori nu gândeşte; Cel ce munceşte nu are timp să câştige*, sunt argumente care indică vitalitatea paremiilor, dar şi faptul că proverbele sunt o parte manifestă a reprezentărilor sociale, ambele având următoarele caracteristici:

- au caracter transindividual;
- au conţinut social;

[5] B. Valade, *Cultura. Analiza antropologică a culturii*, în *** *Tratat de sociologie*, R. Boudon (coord.), Bucureşti, Edit. Humanitas, 1997, p. 532.

[6] L. Gál, *op. cit.*, p. 44.

[7] P. Iluţ, *Reprezentare socială*, în *** *Enciclopedie de psihosociologie*, S. Chelcea, P. Iluţ (coord.), Bucureşti, Edit. Economică, 2003, p. 311–315.

– sunt împărtăşite colectiv, deci au un grad ridicat de consensualitate;
– se formează prin socializare;
– au întotdeauna şi un coeficient de individualitate[8].

Proverbele poartă o puternică încărcătură simbolică, determinată de diferitele contexte şi grupuri în cadrul cărora acestea întrunesc consensualitatea. Conţinutul social conferă proverbelor un grad ridicat de abstractizare şi nota de suprauman; astfel ele asigură un substrat imagistic şi ideatic, confortabil şi familiar al existenţei. Analiza unor indici după cuvintele cheie mai des întâlnite în proverbe sugerează faptul că cel ce le ştie şi le aplică dobândeşte un plus de înţelegere, că se orientează prin intermediul unui ghid comportamental legitim şi că deţine o cheie de interpretare a realităţii. Dacă în societatea tradiţională proverbele oferă soluţii, în societatea modernă mijloacele de comunicare şi cunoaştere se diversifică puternic, noile repere fiind rezultatele ştiinţifice difuzate social, sloganurile publicitare care dirijează consumul şi, ca o alternativă la proverbe, legile lui Murphy, care oferă căi de interpretare a cotidianului[9]. Chiar dacă oamenii se orientează în spaţiul social şi în funcţie de aceste expresii ale simţului comun, o relaţie de cauzalitate între acestea şi acţiunea umană poate fi mai mult intuită decât cuantificată, fiind vorba de relaţia complexă dintre concepţii de viaţă, valori, atitudini şi comportamente. În acest sens, sociologia poate releva locul proverbelor în structura reprezentărilor sociale, capacitatea lor de a reflecta realităţile sociale, dar şi funcţiile acestora.

Procesele adaptative faţă de realităţile cotidiene sugerează faptul că proverbele au în raport cu conduitele comportamentale, alături de funcţia comunicaţională, şi o funcţie normativă. Această afirmaţie necesită a fi corectată prin următorul amendament: ca parte a culturii, proverbele poartă o puternică încărcătură simbolică, determinată de diferitele contexte şi grupuri în cadrul cărora acestea întrunesc consensualitatea. Chiar şi din această perspectivă asupra culturii, regăsită în majoritatea studiilor antropologice, în care totalitatea manifestărilor sociale sunt integrate unui sistem simbolic coerent, cultura nu prezintă aspecte normative, ci o totalitate. Ea este o sumă a cunoştinţelor, atitudinilor şi conduitelor comportamentale pe care le au în comun şi pe care le transmit membrii unei societăţi anume[10].

O abordare sociologică a proverbelor poate evidenţia atât caracterul dinamic al acestora, în sensul reproducerii şi/sau schimbării formei şi sensului, cât şi caracterul lor static, în sens de componentă culturală. Dacă în primul caz se accentuează rolul şi funcţiile îndeplinite de tradiţie în cadrul culturii, în cel de al doilea caz se accentuează desprinderea semnificaţiilor prin analiza de

[8] *Ibidem*.
[9] L. Gál, *op. cit*., p. 78.
[10] B. Valade, *op. cit*., p. 532.

conținut, ca indici ce trimit la profilul mental al acelora care vehiculează aceste conținuturi[11].

2. TEME MAJORE ALE SOCIOLOGIEI ŞI INDICI DE PROVERBE

Conținutul social al proverbelor apare mai pregnant în cazul acelora care vizează socialul propriu-zis, şi anume: structura socială (în sensul modelelor de relații şi organizare socială), reprezentări colective (sensuri şi căi de organizare cognitivă a lumii ce supraviețuiesc dincolo de indivizi), acțiunea umană (societatea ca expresie a interacțiunii dintre indivizi şi grupuri). Evidențierea conținuturilor şi valențelor sociale ale proverbelor presupune, deci, clasificarea acestora din urmă după criteriul temelor majore din sociologie. Acest demers este similar celui de definire, într-un sens larg, a sociologiei prin obiectul ei. O astfel de conturare, în termenii cunoaşterii legilor lumii sociale, porneşte de la constatări şi delimitări ale părților şi fenomenelor sociale. Parcurgând cuprinsul unor tratate sau volume de sociologie, constatăm prezența următoarelor teme: acțiune socială, grupuri şi sociabilitate, stratificare, mobilitate, putere, conflicte, mişcări sociale, schimbare socială, organizație, devianță, cultură, religie, cunoaştere, comunicare, minorități, familie, educație, comportament colectiv, reprezentări colective, populație şi ecologie. Operaționalizarea acestor teme poate furniza concepte cheie ca indici de clasificare a paremiilor.

Varietatea de exprimare a proverbelor presupune, aşadar, căutarea de sinonime şi stabilirea de asocieri verbale în vederea conturării unui grup de cuvinte în baza cărora pot fi identificate şi clasificate proverbele. Amintim că proverbele au constituit într-o primă etapă un gen oral, reflectând cultura populară, pentru ca mai apoi să devină şi un gen scris. De aceea, analiza acestui gen, bogat în arhaisme şi regionalisme, presupune o relativă flexibilitate interpretativă şi de clasificare. În această ordine de idei, subliniem faptul că studiul de față se referă doar la conținuturi, nu şi la practici culturale şi vizează întocmirea unei liste tematice de proverbe elocvente din perspectivă sociologică.

Elaborarea studiului a urmat logica unei prezentări sintetice de teme ale sociologiei care pot fi exemplificate prin proverbe. După o prezentare generală a temei, sunt abordate paradigme, legități specifice, dar şi concepte-cheie pe care sociologia le utilizează în relevarea lor. Totodată, s-a urmărit exemplificarea discursului cu proverbe care redau aceleaşi aspecte sau legități ale realității sociale, dar cu mijloace ale cunoaşterii comune, relevând astfel valențele sociologice ale paremiilor. În final, această exemplificare este îmbogățită prin întocmirea, pe bază de cuvinte-cheie, a unor liste tematice de proverbe specifice fiecărui capitol.

[11] M. Lazăr, *Cultura*, în *** *Sociologie*, T. Rotariu, P. Iluț (coord.), Cluj-Napoca, Edit. Mesagerul, 1996, p. 300.

2.1. LEGATURA OMULUI CU NATURA

Una dintre problemele majore cu care se confruntă societatea contemporană este ecologia mediului înconjurător. Problemele ecologice nu se referă numai la modul în care oamenii pot controla şi împiedica deteriorarea mediului, ci şi la concepţiile şi modurile de viaţă specifice omului modern.

Societăţile tradiţionale existau în virtutea a ceea ce le ofereau natura şi mediul înconjurător, fără a le modifica în mod semnificativ. Dacă până în epoca industrializării natura domina existenţa umanităţii, în zilele noastre sensul este invers, existând prea puţine procese naturale care să nu fie influenţate de activitatea umană şi modificate în mod semnificativ, uneori chiar brutal şi cu consecinţe negative asupra viitorului. Principalele ameninţări la adresa mediului înconjurător se referă la acumularea într-un ritm îngrijorător a deşeurilor nereciclabile, poluarea aerului şi efectele încălzirii globale şi, nu în ultimul rând, epuizarea resurselor convenţionale de energie şi materii prime[12]. Aceste evoluţii au condus la apariţia unor organizaţii şi mişcări internaţionale care militează în favoarea unei intervenţii moderate şi echilibrate asupra naturii şi ale căror scopuri declarate sunt orientate către protejarea mediului global prin utilizarea raţională a resurselor şi conservarea biotipurilor. Astfel, în ultimele decenii, natura sălbatică nu mai reprezintă un obiect al transformării, ci unul al conservării.

Această temă se află, de asemenea, sub lentila sociologiei, deoarece atât originea intervenţiei asupra mediului, cât şi efectele produse sunt de natură socială. Rezolvarea acestor probleme implică schimbări atât tehnologice, cât şi sociale. În contextul actual, omul nu mai poate fi privit ca un cuceritor al unei naturi ostile sau generoase, ci ca un element al sistemelor naturale care îi asigură supravieţuirea. Legătura constantă a omului cu natura şi dependenţa societăţii în ansamblu de mediul fizic au fost transpuse, de altfel, şi în concepţiile sociologice care încercau să explice realitatea socială. În acest sens, s-a conturat paradigma evoluţionistă, a cărei valenţă interpretativă constă în compararea societăţii cu natura. Conform acesteia, progresul social este rezultatul diversificării, al trecerii de la simplu la complex şi ameliorarea sistemelor sociale prin autoreglare. Evoluţia socială este similară evoluţiei naturale, care se autoreglează pe baza procesului de selecţie naturală. Această paradigmă are două orientări complementare, care ghidează cercetarea şi intervenţia în privinţa mediului: ecologia umană şi dezvoltarea durabilă.

Ecologia umană studiază interacţiunile dintre specia umană şi mediul ambiant. În centrul preocupărilor sale, pot fi identificate câteva aspecte majore, care se referă la: pericolul epuizării resurselor, preîntâmpinarea dezechilibrelor naturale, elaborarea unei politici ecologiste, formarea unei conştiinţe ecologice. Asemenea preocupări pot fi traduse în registrul praxisului uman prin dezvoltarea

[12] A. Giddens, *Sociologie*, Bucureşti, Edit. Bic All, 2001, p. 570.

unor tehnologii ecologice şi promovarea educării în spirit ecologic. În conformitate cu astfel de obiective, intervenţia umană trebuie să respecte şi să asigure regenerarea ciclurilor fundamentale ale naturii.

Cealaltă orientare, cea a dezvoltării durabile, desemnează acel tip de dezvoltare care urmăreşte satisfacerea nevoilor prezentului, fără a compromite posibilitatea generaţiilor viitoare de a-şi satisface propriile nevoi. Conceptul de dezvoltare durabilă desemnează totalitatea formelor şi metodelor de dezvoltare socio-economică, al căror fundament îl reprezintă în primul rând asigurarea unui echilibru între aceste sisteme socio-economice şi elementele capitalului natural. Durabilitatea pleacă de la ideea că activităţile umane sunt dependente de mediul înconjurător şi de resurse. Sănătatea, siguranţa socială şi stabilitatea economică a societăţii sunt esenţiale în definirea calităţii vieţii. Deşi iniţial dezvoltarea durabilă s-a vrut a fi o soluţie la criza ecologică determinată de intensa exploatare industrială a resurselor şi degradarea continuă a mediului şi căuta, în primul rând, prezervarea calităţii mediului înconjurător, în prezent conceptul s-a extins asupra calităţii vieţii în complexitatea sa.

Odată cu dezvoltarea tehnologică, cu accelerarea ciclurilor de producţie şi, implicit, a ciclurilor de viaţă individuale şi sociale, omul modern s-a sustras dependenţei faţă de ciclurile naturii, preluând iniţiativa şi controlul în raport cu mediul. Însă, în mod paradoxal, el a pierdut controlul în ceea ce priveşte efectele negative generate de o utilizare iraţională a resurselor. În zilele noastre, această criză a suscitat interes faţă de relaţia dintre om şi mediul său ambiant, argumentând cu mijloace ştiinţifice agenda de lucru a ecologiei la nivel global. Analizele efectuate şi concluziile desprinse vin să sprijine promovarea unor atitudini şi acţiuni umane orientate spre moderaţie, echilibru şi prevenţie. În esenţă, cele două abordări contemporane ale problematicii mediului promovează ideea conform căreia sistemele sociale trebuie să funcţioneze în concordanţă cu legile de structură şi evoluţie ale mediului ambiant, care prin procese de autoreglare tind spre reducerea dezechilibrelor.

Ca expresie a raportului omului cu natura, proverbele reflectă toate aceste principii: de moderaţie – *Sarea-i bună la fertură, / Însă nu peste măsură; Dacă nu ştii ce-i apa, nu te sui în luntre*; de prevenţie – *Omul cuminte face iarna car şi vara sanie; Agonisirea la vreme înlătură lipsa şi nevoia*; de echilibru – *Cine n-a gustat amarul nu ştie ce e zaharul*; specifice omului dependent de mediul său[13]. Dependenţa de natură, respectul faţă de aceasta, dar şi comportamentele potrivite sau nepotrivite în raport cu legile naturii sunt exprimate foarte elocvent: *Adună de*

[13] Pentru exemplificarea cu proverbe a textului au fost utilizate următoarele surse: I. Cuceu, *Dicţionarul proverbelor româneşti*, Bucureşti, Edit. Litera Internaţional, 2006; T. Flonta, *Dicţionar englez-român de proverbe echivalente / English-Romanian Dictionary of Equivalent Proverbs*, Bucureşti, Edit. Teora, 1992; G. Muntean, *Proverbe româneşti*, Bucureşti, Edit. Minerva, 1984; G. A. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I–X, Bucureşti, 1895–1912.

unde ai semănat; Cu răbdare şi cu tăcere se face agurida miere; Nu te juca cu focul, că îndată te pârleşte; De unde nu-i foc, nu iese fum; Apa, vântu' şi gura lumii nu le poţi opri; Apa lină face mult noroi, iar cea repede şi pietrele le spală; Cine seamănă vânt culege furtună; Cine se amestecă în tărâţe, îl mănâncă porcii; Prostul taie copacul, ca să-i mănânce rodul.

Elemente ale naturii. Experienţa umană a integrat, în mod firesc, în concepţiile de viaţă elementele structurale ale naturii: apa – *Apa curge şi se duce, pietrele rămân pe loc*; aerul – *Vântul aduce, vântul duce*; pământul – *Ce intră în pământ curând se uită*; focul – *Focul le mistuie pe toate*, şi procesualitatea ei: anotimpurile – *Cine vara petrece cântând / Iarna rămâne flămând; Cu o floare nu se face primăvară; Toamna se numără bobocii*; ciclul viaţă-moarte – *Ce înghite pământul, viaţă nu mai are; Viaţa omului, ca oul în mâna copilului; Decât viaţă cu necaz, mai bine moarte într-un ceas*, care au determinat supravieţuirea omului şi evoluţia societăţilor în ansamblu. Importanţa acestor elemente, dar şi modul de utilizare a lor este puternic reflectată din cele mai vechi timpuri în legende, mituri şi folclor: *Când seacă apa, se cunoaşte preţul fântânii; Apa depărtată nu stinge focul*. În jurul naturii s-a conturat o întreagă cosmogonie: *A face scară la cer; Ce intră în pământ curând se uită; A sta înaintea cuiva ca luceafărul; Un pământ şi-o apă suntem; Ştie câte-n lună şi în soare; S-a născut cu stea în frunte*, ca punte de legătură între real şi suprareal, între ceea ce ţinea de capacitatea de înţelegere şi explicare a omului şi ceea ce era dincolo de limitele lui. Atitudinea omului în raport cu natura, aşa cum este ea reflectată în proverbe, promovează echilibrul, regenerarea, armonia, indicând totodată şi repercusiunile nefericite ale nerespectării acestor principii. Dincolo de acest cadru general, o preocupare constantă a omului în raport cu mediul înconjurător s-a manifestat atât faţă de componentele care au constituit resurse ale existenţei: regnul vegetal – *Pădurea nu se sperie de cel care pune multe lemne în căruţă*, regnul animal – *Nu da calul pentru măgar; Găina bătrână face ciorba bună*, cât şi faţă de mijloacele care au înlesnit schimbarea şi controlul lor: lemnul – *Dintr-un lemn, iese şi cruce, şi măciucă*; piatra – *Piatra preţioasă străluceşte şi în noroi*; fierul – *Sănătos ca fierul; Fier pe fier îl ascute*.

Comparaţii cu firea umană. Caracterul omului, dar şi modul de raportare la semeni au fost surprinse cu multă acurateţe şi exprimate cu mult haz şi rafinament în proverbe: *Îmi place acru, dar foarte acru; Ariciul cu meşteşug se prinde şi vrabia cu mei*. Prin comparaţie cu caracteristicile structurale ale mediului înconjurător, cu ciclurile de viaţă vegetală şi cu comportamentul animalelor, firea umană a fost adesea descrisă într-o logică care reflectă atitudini contrare: tărie-moliciune – *Nu tot pe moale, ca să poţi suferi şi ce-i tare*, dulce-acru (amar) – *Îi sătul altul de dulce, vrea şi amar câteodată*, hărnicie-lene – *Albina, de viespe, cât cerul de pământ*, iubire-ură – *A-l iubi ca sarea-n ochi şi ca piperu-n nas.* Bogăţia naturii a constituit însă o sursă mult mai complexă şi variată de caracterizări reflectând particularităţi individuale – *A fi îmbrăcat cu piele de vulpe*,

relaţii de tip cauză-efect – *Au mâncat părinţii aguridă, şi şi-au strepezit copiii dinţii; Apele mici fac râurile mari*, complementaritate – *Nu e soare fără umbră*, similaritate – *Aşchia nu sare departe de trunchi*.

De asemenea, grupurile şi colectivităţile umane, societatea în ansamblu, au fost caracterizate prin referire atât la legile fireşti ale naturii – *Noapte cu soare nu s-a pomenit*, cât şi la excepţiile de la acestea – *Nu este pădure fără uscătură*, delimitând astfel ceea ce este normal şi acceptat – *Câinele, când l-ai opărit, fuge şi de apa rece*, de ceea ce este indezirabil şi marginal – *S-a înecat, ca ţiganul la mal; Orbului, degeaba îi spui că s-a făcut ziuă*.

Prevalenţa utilizării acestei resurse extrem de generoase în scopul descrierii şi caracterizării omului şi a societăţii reflectă dependenţa omului faţă de natura care-i oferă modele complexe şi echilibrate demne de urmat, atât în relaţia cu mediul, cât şi cu semenii – *Floarea s-o păzeşti să nu se strice, că, de se va strica, nici poamă nu-i mânca; Furnică cu furnică, fie cât de mică, face mare muşuroi*.

2.2. ACŢIUNEA UMANĂ

Termenul de acţiune şi corelatul său activitate, preluaţi din limbajul comun, au dobândit semnificaţii speciale, tehnice în limbajul sociologic numai după îmbogăţirea lor cu atribute precum: comun, social. Circumscrierea termenului de acţiune face apel la noţiunea de comportament. Acesta din urmă desemnează un set de deprinderi fizice şi mentale orientate spre satisfacerea unor nevoi sau realizarea unor obiective umane. Spre deosebire de comportamentul uman, acţiunea are o semnificaţie subiectivă pentru individ, datorată reflectării de către actorul social a cadrelor socio-culturale ale existenţei.

Acţiunea individuală, acţiunea colectivă. Din cele mai vechi timpuri, oamenii s-au străduit să pătrundă motivaţiile individuale şi colective care le fundamentează existenţa şi raportarea la semeni. Dacă surprinderea singularului, a individualului pe baze experienţiale era mai facilă – *Cine aleargă mult mănâncă unt; Acela strigă căruia îi arde casa; Cine-mparte parte-şi face*, descifrarea complexităţii traiului în comun a lăsat mai mult loc interpretării – *Mai bun este vecinul şi prietenul de aproape, decât fratele de departe; Atâta ţine pacea, până vrea vecinul; Soarele, cât de cald, tot nu încălzeşte lumea toată; Soarele încălzeşte pe toată lumea*. Însă chiar aceste ezitări denotă valenţele interpretative ale proverbelor ca sâmburi de adevăr ai explicaţiei sociologice.

Acţiunea constituie baza oricărui fenomen social. Acest termen se referă la un proces delimitat în timp, individual sau colectiv, de realizare a unui obiectiv clar formulat de către un actor social. Acţiunea colectivă reprezintă o agregare complexă de acţiuni individuale ghidate de interese comune. Acţiunea presupune patru elemente distincte: un actor individual sau colectiv, un context,

un obiectiv şi un mijloc de realizare. În cazul actorului individual, paremiile surprind elementele specifice acţiunii: contextul – *Vai de cel ce merge singur! că, când va aluneca, n-are cine-l ridica*, ţelul – *Adună la tinereţe, ca să ai la bătrâneţe*, mijlocul – *Unge roţile dacă vrei să meargă carul; Unde nu-i cap, vai de picioare*; însă, în cazul actorului colectiv, observaţia curentă s-a mărginit, de regulă, la precizarea efectului, relevând totodată dezirabilitatea interesului comun – *Doi ochi văd mai bine decât unul; Unirea face puterea*. Din perspectivă sociologică, această diferenţă se datorează faptului că, spre deosebire de acţiunea individuală, cea colectivă presupune un interes comun conştientizat şi promovat la nivelul unui grup social. De aceea, în cazul acţiunilor colective, obiectivele sau finalitatea pot fi mai slab conturate, acestora substituindu-li-se organizarea socială.

Termenul *acţiune* este indispensabil înţelegerii şi interpretării fenomenelor şi proceselor existenţei umane în toate cadrele ei de manifestare: culturale, sociale, psihice. O serie de orientări sociologice, precum cea weberiană, interacţionismul simbolic sau etnometodologia, consideră acţiunea umană ca fiind obiectul predilect al cercetării. Fiind dependentă de contextul cultural, de normele care reglementează sfera acţiunii şi interacţiunii umane, dar şi de resorturile motivaţionale individuale, acţiunea umană reprezintă, în opinia adepţilor paradigmei acţiunii sociale, singura explicaţie şi interpretare plauzibilă a fenomenelor sociale.

Acţiunea socială. Spre deosebire de acţiunea individuală sau cea colectivă, acţiunea socială nu reprezintă un tip sau model de acţiune în sine, ci un cadru explicativ şi comprehensiv al fenomenelor sociale. Înţelegerea fenomenelor sociale presupune regăsirea sensului comportamentului individual. A explica fenomenele şi procesele sociale înseamnă a găsi cauzele, motivaţiile individuale şi particulare care le generează. Un aspect specific societăţii rurale tradiţionale, precum recoltatul, ne va facilita înţelegerea distincţiei dintre diferitele tipuri de acţiune. În comunităţile tradiţionale bazate pe o economie agricolă, recoltatul reprezenta o acţiune de regulă colectivă, nu individuală, ghidată de un sistem de cunoştinţe, reprezentări şi credinţe – *Arătura bună / Pururea îţi dă în gură*. Momentul recoltatului nu era ales arbitrar, ci era dependent de observarea şi evaluarea oportunităţii din punctul de vedere al ciclurilor vieţii vegetale în particular şi ciclurilor vieţii naturale în general. De asemenea, cunoştinţele acumulate în timp şi transformate în credinţe şi obiceiuri cu puternice rezonanţe afective aveau un rol determinant în alegerea momentului potrivit. Pe parcursul derulării activităţii, participanţii se într-ajutorau – *Omul fără boi e ca robul legat de mâini* (Omul fără ajutoare nu poate să facă nimic), iar la finalizarea ei acest comportament era întărit prin sărbători. Desigur, aceste sărbători şi obiceiuri reflectau o evaluare finală privind tipul, calitatea şi cantitatea, atât a recoltelor – *Toamna se numără bobocii*, cât şi a interacţiunii umane.

Analiza de conținut a proverbelor relevă faptul că acestea exprimă cu predilecție motivațiile actorilor sociali – *Capul plecat, nu-l taie sabia; Din gura mincinosului, nici adevărul nu se crede; Adună cu firul, ca să ai cu grămada*, şi nu acțiunile individuale sau colective. Părerile cercetătorilor care au studiat originile proverbelor converg în privința faptului că majoritatea acestor creații populare au un autor anonim, care a încercat, prin generalizare, să exprime experiența colectivității în care trăia. Aşadar, proverbele sunt expresii ale experienței sociale, care au fost preluate, perfecționate şi împărtăşite în comunitate ca şi constatări cu valoare de adevăr. Oglindirea acțiunii sociale în proverbe nu rezidă în surprinderea elementelor ei definitorii, ci în intuirea motivațiilor actorilor sociali. Spre exemplu, tăria expresivă a proverbului *Fă ce zice popa, şi nu ce face popa* nu constă în atitudinea sau comportamentul actorului la care se referă, ci în sublinierea dezirabilității convergenței dintre atitudini şi comportament. Adică, e bine să facem ceea ce zicem. Aceasta este o legitate a socialului, care asigură predictibilitatea acțiunilor umane.

Cel mai vehiculat termen al paradigmei acțiunii este cel de raționalitate. Însă acesta nu se referă la individ. Postulatul de raționalitate a acțiunii sociale nu înseamnă că omul este rațional, ci faptul că fenomenele sociale pot fi explicate prin cauze individuale.

Aceste explicații au în vedere mai multe tipuri de raționalitate. Ele pot fi obiective, când actorul social utilizează mijloacele cele mai adecvate pe care le are la dispoziție pentru a-şi atinge obiectivele – *Judecă omul după fapte, nu după vorbe; Omul harnic, muncitor, / De pâne nu duce dor*. Un alt tip de raționalitate este cel subiectiv, în care actorii aleg modele comportamentale prescrise, simple, bazate pe simțul comun, modele acceptate la nivel grupal. Aceste modele bazate pe o logică a imitației dau sens comportamentului, pentru că şi alții fac la fel – *Copiii, nebunii şi omul beat vorbesc adevărul; Şi măgarul se vinde tot în oborul armăsarilor; Găina vecinului pare totdeauna mai grasă*. Alte două tipuri de raționalitate sunt cel afectiv, specific comportamentului religios, şi cel irațional, adică cel care nu poate oferi o explicație cauzală a fenomenelor. Dacă la nivel individual finalitatea unei acțiuni este predictibilă, nu acelaşi lucru se întâmplă la nivel social. Comportamentele jalonate de interese comune pot genera efecte de agregare sau efecte perverse, adică finalități nedorite – *Când doi se bat, al treilea câştigă*.

Analizele anterioare relevă faptul că proverbele surprind în mod variat motive, credințe şi legități în baza cărora acționează oamenii. Neajunsul acestor legități populare constă în generalitatea lor, care lasă loc unor interpretări multiple, dar cu validitate redusă. În ciuda unor neajunsuri, care sunt inerente cunoaşterii fundamentate pe experiență, paremiile pot fi considerate o expresie fidelă a acțiunii sociale.

2.3. ROLURILE DE GEN

Un loc comun care suscită, chiar şi în zilele noastre, interesul şi susţine o revalorizare a proverbelor îl reprezintă tema genului (gender).

În sociologia contemporană, domeniul relaţiilor de gen s-a impus în mod accentuat. Acest fapt se datorează în parte mişcării feministe, dar şi unei deschideri semnificative, cel puţin la nivel discursiv, faţă de problematica diferenţelor de sex, de gen şi a relaţiilor de această natură. Pentru o mai clară înţelegere a acestei laturi a existenţei umane, este necesară sublinierea distincţiei dintre sex şi gen. Cuvântul sex din limbajul curent desemnează diferenţele fizice şi biologice, iar cuvântul gen desemnează diferenţele psihologice, sociale şi culturale dintre bărbaţi şi femei. Cercetările vizând aceste diferenţe nu au oferit un răspuns clar privitor la măsura în care acestea se datorează biologicului sau socialului. Este adevărat faptul că unele comportamente sau, mai exact spus, propensiuni sunt înnăscute, datorită diferenţelor hormonale, dar nu mai puţin adevărat este şi faptul că acest bagaj genetic se transpune în comportamente efective prin mijlocirea unei puternice socializări, aceasta din urmă fiind şi ea diferită de la o cultură la alta. Deşi în limbajul ştiinţific al domeniului socio-uman din spaţiul românesc tema a devenit cunoscută şi s-a răspândit prin formula „roluri de sex", considerăm că această expresie este improprie, deoarece în cadrul acestei teme sunt studiate şi evidenţiate mai ales rolurile de gen, adică acele diferenţe şi comportamente care au un fundal socio-cultural.

Până în perioada modernă, abordarea diferenţelor de rol s-a aflat sub dominaţia viziunii biologizante. Deschizătorul discursului modern asupra sexualităţii umane, psihanalistul Sigmund Freud, a fost primul care a subliniat importanţa socializării în formarea identităţii de gen. El a susţinut faptul că copiii învaţă diferenţele de gen în prima copilărie prin raportare la diferenţele anatomice ale părinţilor. Inspirat de teoria freudiană, sociologul Nancy Chodorow a susţinut ideea conform căreia învăţarea identităţii de gen derivă din ataşamentul copiilor de la cea mai fragedă vârstă faţă de părinţi şi în special faţă de mamă, datorită rolului primar pe care femeile îl joacă în socializarea timpurie a copiilor. Deşi insuficiente pentru explicarea complexităţii acestei tematici, teoriile formării identităţii de gen sunt edificatoare în ceea ce priveşte natura feminină şi cea masculină. Acestea explică capacitatea emoţională şi de relaţionare empatică mai pronunţată la femei şi ceea ce s-a numit inexpresivitatea masculină, adică dificultatea acestora din urmă de a-şi împărtăşi sentimentele şi, prin urmare, relaţionarea de pe poziţii de forţă faţă de ceilalţi[14]. În perioada recentă, interogările legate de tema genului s-au diversificat, au depăşit domeniul strict familial, putând fi distinse mai multe tipuri de abordări referitoare la problematica deosebirilor, cea a inegalităţilor şi cea a relaţiilor.

[14] A. Giddens, *op. cit.*, p. 110.

Bărbatul şi Femeia. Societatea utilizează diferenţele bărbat-femeie pentru a defini anumite roluri – *Unde nu-i bărbat în casă, / Nu e nici pâne pe masă; Femeia vrednică e coroana casei.* Acestea sunt ansambluri de aşteptări şi comportamente atribuite social în raport cu genul. Atribuirea începe din cea mai fragedă perioadă a vieţii. Copiii învaţă să devină bărbat sau femeie şi de regulă aceste identităţi se păstrează pe tot parcursul vieţii – *Băiatul cere puşcă şi fata cere furcă.* În majoritatea culturilor există percepţii clare referitoare la comportamentele de gen. Se consideră astfel că femeia trebuie să fie pasivă, blândă, emotivă, afectuoasă, dependentă – *Femeia e tot femeie şi în ziua de Paşti; Vecine, s-a dus bărbatu' meu la moară, nu ştiu să mă mărit, ori să-l aştept*, iar bărbatul activ, independent, raţional, capabil de autocontrol, dominant şi chiar agresiv – *Vai de casa unde bărbatul e muiere; Bărbat bun şi usturoi dulce nu se poate*. Dacă rolurile femeieşti sunt asociate de regulă ocupaţiilor casnice şi familiale – *Muierea bună, ca pâinea caldă; Femeia vrednică ţine casa cu acul*, cele bărbăteşti sunt asociate cu capacitatea de efort în general şi efort fizic în special, cu răspunderea faţă de bunăstarea materială a familiei – *Bărbatul e stâlpul casei; Unde bărbatul lipseşte, ca gardul când lipseşte, pază nu se mai găseşte; Bărbatul după vână, şi muierea după dinţi*. Desigur, acestea sunt prescripţii tradiţionale şi, odată cu modernizarea societăţii, cu diviziunea socială a muncii, ele şi-au pierdut din tărie.

Chiar şi în zilele noastre, în cunoaşterea comună bazată pe bunul-simţ, experienţă şi speculaţie, aceste aşteptări tradiţionale sunt puternic înrădăcinate, în ciuda faptului că ele se dovedesc adeseori ca fiind inadecvate sau incorecte. Aceste clişee ale percepţiei sociale sunt judecăţi simplificate, corespunzând unei opinii modale. Aşadar, ele pot avea diferite grade de acurateţe, însă, de regulă, sunt preluate de către indivizi ca şi constatări cu valoare de adevăr. Simţul comun abundă în astfel de clişee, stereotipii, cele mai înrădăcinate fiind stereotipiile de sex, adică cele privind diferenţele dintre femei şi bărbaţi, expectanţele faţă de femei şi faţă de bărbaţi, relaţiile dintre femei şi bărbaţi. Stereotipiile de sex sunt foarte pronunţate şi sunt în general pozitive în favoarea bărbaţilor – *Bărbatul care-i frumos, cum ajunge toarnă-n coş*, şi mai puţin pozitive pentru femei – *Femeia frumoasă / Este pagubă la casă*. Aceste dezechilibre sunt evidente mai ales în domenii ce ţin de putere şi prestigiu, căci, în mod tradiţional, prestigiul femei este derivat din cel al bărbatului – *Muierea fără bărbat, ca un cuiu fără ciocan; Nevasta cu minte bună e bărbatului cunună*. O dovadă în acest sens ne este oferită de distribuţia femeilor şi bărbaţilor în funcţii statale de conducere, în armată, în politică. Însăşi societatea ca ansamblu funcţionează de aşa manieră încât este mai apreciat ceea ce este raţional, constant, familiar – *Muierea multe face, / Bărbatul vede şi tace*, deoarece aceste caracteristici ale comportamentului oferă predictibilitate şi asigură un confort psihic în defavoarea a ceea ce este emoţional şi intuitiv – *Femeia ori e miere, ori e fiere; Muierea, minte uşoară; Limba muierii, cuţit cu două ascuţituri*.

Relaţia bărbat-femeie: dragostea şi căsnicia. Tendinţa de a căuta compania semenilor caracterizează marea majoritate a oamenilor. Sociabilitatea este esenţială pentru om, pentru dezvoltarea unui comportament social adecvat, în timp ce singurătatea este accidentală. Nevoia de afiliere constituie un motiv de bază al conduitei umane. Într-adevăr, cei mai mulţi dintre noi conştientizăm importanţa definitorie a relaţiilor interpersonale pe care le întreţinem cu semenii în viaţa cotidiană. Când suntem întrebaţi ce anume dă sens vieţii, de obicei răspundem menţionând prietenii, familia, rudele, cei pe care-i iubim, spunem că este important să ne simţim iubiţi şi doriţi. Pe fondul nevoii de afiliere se conturează relaţiile preferenţiale, precum prietenia, dragostea şi iubirea – *Copilul până ce nu plânge, nu capătă ţâţă; Fiecare pasăre îşi iubeşte cuibul*. Secole la rând, oamenii au încercat să dezlege misterul care învăluie relaţiile intime, miturile, poeziile şi povestirile antice fiind o dovadă a preocupărilor faţă de acest subiect. Încă din zorii creaţiei literare, prietenia şi dragostea au constituit o temă a reflecţiei filosofice, au reprezentat muza poeţilor şi sursa de inspiraţie a romanelor, compoziţiilor muzicale, precum şi a operelor moraliştilor. În limbajul de specialitate al ştiinţelor sociale, aspectele relaţionale menţionate sunt surprinse sub diferite denumiri, ca: relaţii preferenţiale, relaţii interpersonale apropiate, relaţii intime, relaţii de afinitate, atracţie interpersonală, relaţii diadice stabile. Sociologii consideră o astfel de relaţie ca fiind o interacţiune socială care durează suficient în timp, aşa încât să devenim legaţi de o altă persoană printr-un set de aşteptări relativ stabile. Dacă în limbajul cotidian prietenia, dragostea, iubirea, sexualitatea au o paletă foarte largă de semnificaţii, denumirile ştiinţifice denotă o paletă mai restrânsă de conotaţii, subsumându-le unui numitor comun. În toate culturile, stabilirea şi menţinerea unor astfel de relaţii presupun din partea celor implicaţi un grad înalt de intimitate.

Abordarea ştiinţifică a relaţiilor preferenţiale a pornit de la tipologiile existente în scrierile literare şi filosofice, pe care le-a îmbogăţit cu noile date de cercetare. Dacă preocupările literare tratau cu predilecţie iubirea, descriind tipuri precum: iubirea dulce-amară – *Iubirea peste măsură / Aduce în urmă ură; Unde e dragoste multă, e şi urâciune multă*, iubirea ca entitate supranaturală – *Iubirea adevărată iartă totul*, iubirea ca uniune a două părţi incomplete – *Însurătoarea nu-i măr, să muşti din el şi apoi să-l azvârli; Cheia şi lăcata e mama şi tata*, iubirea romantică – *Dragostea nu are ochi*, cercetările contemporane au evidenţiat distincţia dintre multiplele forme ale relaţionării preferenţiale, precum: simpatie, prietenie, dragoste, atracţie pasională, sex, iubire, căsnicie. Marea majoritate a cercetărilor privind relaţiile preferenţiale, în care sunt accentuate aspectele psihosociale ale relaţionării, au arătat că în prietenie şi iubire se regăsesc următoarele note comune:

– intimitatea relaţiei, familiaritatea;
– aşteptări referitoare la continuitatea relaţiei;
– predictibilitatea relaţiei;

– încrederea reciprocă;
– găsirea cu uşurinţă a unui limbaj comun, nevoia de a face confidenţe;
– atractivitatea fizică şi haloul afectiv pe care aceasta îl generează;
– ataşamentul.

Această perspectivă reliefează şi deosebirile dintre *prietenie* şi *iubire*, care nu sunt numai de ordin cantitativ, ci şi calitativ, în cazul iubirii fiind prezentă şi dorinţa sexuală. Iubirea este o relaţie strict diadică şi se destramă mai greu decât prietenia, care este o relaţie deschisă. Impactul normelor sociale este minim în cazul prieteniei şi maxim în cazul căsătoriei. O altă perspectivă care relevă importanţa factorilor socio-culturali este aceea a raportului dintre continuitate şi discontinuitate pivitor la relaţiile de prietenie, dragoste, iubire, căsătorie. În abordarea de tip funcţionalist, în care se pune accent pe finalitatea acestor interacţiuni, este pregnantă viziunea continuităţii, fiecare tip de relaţionare reprezentând un nivel superior de dezvoltare a tipului precedent şi având ca finalitate căsătoria. Între diferitele tipologii propuse în urma cercetărilor empirice exixtă anumite suprapuneri, deoarece stabilirea şi menţinerea relaţiilor preferenţiale, la modul concret, sunt dependente de factori socio-culturali: contexte sociale, evaluări interpersonale şi mecanisme psiho-sociale de interacţiune umană. Factorii principali care influenţează relaţiile preferenţiale sunt cei situaţionali, psihosociali, mecanismele psihosociale şi stereotipiile.

Homogamia reprezintă probabilitatea crescută a tendinţei de asociere în rândul oamenilor cu vârstă, rasă, etnie, statusuri socio-profesionale asemănătoare – *Flăcăul care se ţine ia fata care rămâne*.

Influenţa proximităţii asupra atracţiei interpersonale poate fi uşor intuită dacă ţinem cont de oamenii cu care interacţionăm. De regulă, ei locuiesc în acelaşi cartier, frecventează aceleaşi şcoli, acelaşi loc de muncă, împart aceleaşi locuri de petrecere a timpului liber – *Cei ce se aseamănă, se adună; Cine se iubeşte / În tot locul se-ntâlneşte*. Frecvenţa expunerii constituie un alt aspect al raportului dintre proximitatea fizico-geografică şi atracţia interpersonală. Cercetările efectuate pe această temă au evidenţiat faptul că frecvenţa crescută a contactului cu anumite obiecte sau persoane determină familiarizarea cu acestea – *Bărbatul după muiere şi copilul după mamă se cunoaşte* şi, în consecinţă, aprecierea mai pozitivă a acestora, spre deosebire de alte obiecte sau persoane care nu ne sunt familiare. O veche zicală spune că *Obiceiul este a doua natură a omului*, deci ne plac lucrurile sau persoanele cu care ne-am obişnuit.

Adesea, oamenii manifestă simpatii şi se simt atraşi faţă de persoanele care le seamănă. Asemănarea în opinii, atitudini, valori constituie sursa convergenţei interpersonale, în timp ce divergenţa atitudinal-valorică îi separă pe indivizi. Asemănarea în ceea ce priveşte caracterul, aptitudinile îi apropie pe oameni – *Cei ce se potrivesc, lesne se-mprietenesc*. Cu toate că această dependenţă este în general pozitivă, ea nu este la fel de evidentă ca în cazul similarităţii atitudinal-

valorice. Acest fapt a determinat luarea în calcul a ipotezei complementarităţii nevoilor, conform căreia o relaţie satisfăcătoare se stabileşte între parteneri care au trăsături de personalitate diferite, dar complementare, care prin unire oferă senzaţia de întreg armonios – *Femeia vede chiar unde bărbatul abia zăreşte; Muierea limbută, la bărbat tăcut, ca toaca la biserică; Când muierea-i mută şi bărbatul surd, viaţa cea mai bună între amândoi*.

De obicei, oamenii simt atracţie, simpatie faţă de persoane despre care ştiu că le împărtăşesc sentimentele – *Cine-mi place, bai nu-mi face; Ce ţie nu-ţi place, altuia nu-i face; Fapta bună îi place şi lui Dumnezeu*. Dar şi viceversa este adevărat: când oamenilor le place o anumită persoană, aceştia sunt înclinaţi să creadă că respectiva persoană îi simpatizează. Când într-un cuplu funcţionează norma reciprocităţii, adică sunt împărtăşite interese, aspiraţii, atitudini şi chiar frustrări similare, relaţia devine mai stabilă, partenerii luând în calcul aşteptările maritale referitoare la copii şi la roluri în familie.

Cu toate că factorii enumeraţi au un rol hotărâtor în stabilirea şi menţinerea unor relaţii preferenţiale în captarea iniţială a atenţiei unui posibil partener, rolul cel mai important îi revine atractivităţii fizice – *Mirele nu se plânge când mireasa e prea frumoasă.* Cercetările au evidenţiat câteva repere generale de apreciere a frumuseţii, precum faţa ovală şi ochii mari, în cazul femeilor, bărbia proeminentă şi bine conturată, în cazul bărbaţilor, şi simetria trăsăturilor feţei, în cazul ambelor sexe. Oamenii împărtăşesc, de regulă, standarde similare pentru evaluarea atractivităţii fizice şi preferă compania şi prietenia celor frumoşi, în defavoarea celor mai puţin atrăgători. Dacă, la modul ideal, fiecare persoană îşi doreşte un partener cât mai frumos, la modul concret opţiunile personale sunt ghidate şi de aprecierea propriei atractivităţi fizice. Conform ipotezei potrivirii în viaţa reală, oamenii îşi aleg parteneri cu un grad al atractivităţii fizice similar cu al lor, deoarece această opţiune implică beneficii mari cu costuri reduse, iar probabilitatea unor refuzuri este minimizată – *Frumosul la frumos trage, dar noi sluţii ce vom face?*

În funcţie de condiţiile socio-economice, gradul de şcolaritate şi deschidere intelectuală, stereotipiile sunt mai blânde sau mai dure şi se transpun cu mai mare sau mai mică acurateţe în conduitele practice ale indivizilor – *Cine spune zicale, spune şi vorbe goale*, fiind o dovadă a condiţionării culturale a relaţiilor preferenţiale.

Oglindirea în proverbe cu o deosebită acurateţe a majorităţii aspectelor privitoare la relaţiile de gen indică, la nivelul potenţialului descriptiv şi de enunţare a unor legităţi, o puternică apropiere dintre cunoaşterea comună şi cea ştiinţifică. Cu toate că mijloacele de abordare sunt diferite, cea ştiinţifică oferind predictibilitatea comportamentelor, paremiile pot constitui repere utile în descifrarea acestor relaţii umane.

Anexă

Listă tematică de proverbe[15]

I. Legătura omului cu natura

Cuvinte cheie: acru, aguridă, amar, apă, arici, aşchie, aur, cal, câine, cer, copac, fier, floare, foc, furnică, lemn, noapte, nor, pădure, piatră, sare, soare.

acru
Îmi place acru, dar foarte acru.

aguridă
Au mâncat părinții aguridă, şi şi-au strepezit copiii dinții.
Încet, încet, agurida se face miere.
Cu răbdare şi cu tăcere se face agurida miere.
Cu oțet şi cu fiere, / Nu se face agurida miere.

amar
Cine n-a gustat amarul nu ştie ce e zaharul.
Îi sătul altul de dulce, vrea şi amar câteodată.
Omul are un dulce şi un amar.

apă
Apa trece, pietrele rămân.
Apa curge şi se duce, pietrele rămân pe loc.
Apa lină mult te înşală.
Apele mici fac râurile mari.
Apele cele mari înghit pe cele mici.
Apa depărtată nu stinge focul.
Apa lină spală țărmul.
Apa lină face mult noroi, iar cea repede şi pietrele le spală.
Dacă nu ştii ce-i apa, nu te sui în luntre.
Ulciorul nu merge de multe ori la apă.
Când seacă apa, se cunoaşte prețul fântânii.
Un pământ şi-o apă suntem.

arici
A fi ca ariciul, de când a urzit Dumnezeu pământul.
Ariciul cu meşteşug se prinde şi vrabia, cu mei.

aşchie
Aşchia nu sare departe de trunchi.

aur
Aurul şi în glod străluceşte.
Nu tot ce luceşte este aur.

cal
Calul bătrân greu se învață la ham.
Calul bătrân cunoaşte multe drumuri.
Calul de dar nu se caută de dinți.
Calul râios găseşte copacul scorțos.
Mănânci, calule, fân?

câine
Câinele care latră mult nu muşcă.
A tăia frunză la câni.

cer
A face scară la cer.

copac
Prostul taie copacul, ca să-i mănânce rodul.

fier
Bate fierul, până e cald, / Că, de se va răci, / În zadar vei munci.

[15] Pentru alcătuirea listei tematice au fost utilizate proverbe din lucrările indicate în nota 13.

floare
A umbla cu flori la urechi.
Cu o floare nu se face primăvară.
Multe flori pe lume, dar puține miroase.

foc
Până foc nu faci, fum nu iese.
Focul le mistuie pe toate.
Trage foc numai pe turta lui.
De la sobă pân' la foc, / Pentru leneş e mult loc.

furnică
Furnică cu furnică, fie cât de mică, face mare muşuroi.

lemn
Dintr-un lemn, iese şi cruce, şi măciucă.

noapte
Lucrul de noapte râde ziua de el.
Noapte cu soare nu s-a pomenit.

nor
După nor, vine şi senin.

pădure
Pădure fără uscături nu se poate.
Pădurea nu se sperie de cel care pune multe lemne în căruță.

piatră
Două pietre tari nu pot măcina bine
A fi statornic ca piatra.

sare
Sarea-i bună la fertură, / Însă nu peste măsură.

soare
Soarele, cât de cald, tot nu încălzeşte lumea toată.
A făgădui câte în lună şi în soare.
Numai soarele poate să încălzească toată lumea.
Nu e soare fără umbră.
Soarele încălzeşte şi pe buni şi pe răi.
Soarele încălzeşte pe toată lumea.

II. Acțiunea umană

Cuvinte cheie: adevăr, amici, a aduna, a face, a însoți, a judeca, a lucra, cap, carte, câştig, cinste, cracă, cuget, cumpăt, deştept, drept, dreptate, înțelepciune, judecată, lege, lucru, meserie, minciună, minte, mult, muncă, năravˌ nebun, obicei, ochi, parte, prost, prudență, singur, unire.

adevăr
Adevărul umblă de multe ori cu capul spart.
Gura nebunului adevărul grăieşte.
Din gura mincinosului, nici adevărul nu se crede.
Adevărul iese la lumină, ca untdelemnul deasupra apei.

amici
Omul fără amici e ca stânga fără dreapta.

a aduna
Unul adună, altul risipeşte.
Spune-mi cu cine te aduni, ca să-ți spun cine eşti.
Cine nu adună pentru sine adună pentru alții.
Adună avuții şi nu ştie cine le va strânge.
Adună la tinerețe, ca să ai la bătrânețe.
Adună de unde ai semănat.
Adună vara, ca să ai iarna.
Adună cu firul, ca să ai cu grămada.

a face
Ce poți face azi, nu lăsa pe mâine.
Unul face / Şi altul trage.
Fă altuia ce ai vrea să-ți facă şi el ție.
Când ți-i face-o tu, nici dracu' nu ți-o desface.
Cine spune multe, puține face.

Ce poți face astăzi, nu lăsa pe mâine.
De faci astăzi (azi) cuiva bine, / Mâine de la altu-ți vine.

a însoți
Spune cu cine te însoțești, ca să-ți spun cine ești.
Rău cu rău, bun cu bun se însoțesc.
Cu mine nu te-nsoți, / Că astfel nu-i păgubi.

a judeca
Judecă-te pe tine, apoi pe altul.
Judecă, apoi vorbește.
Judecă omul după fapte, nu după vorbe.

a lucra
Cine lucrează şi tace, / Mai multă treabă face.
Care lucrează nu ajunează.
Cine lucră are; cine şede rabdă.
Cine lucrează are, cine şade rabdă.
Cine nu lucrează să nu mănânce.
Lucrează mai mult în trei zile, decât într-una.
Ce poți lucra astăzi, nu lăsa pe mâine.
Ascultă şi lucră, dacă vrei fericire.
Îi e a lucra, ca şi câinelui a linge sare.
Omul lucrător, / De pâine nu duce dor.

cap
Cap ai, minte ce-ți mai trebuie.
Capul plecat, nu-l taie sabia.
La aşa cap, aşa căciulă.
Mai bine capu' satului, decât coada oraşului.
Unde nu-i cap, vai de picioare.
Ascultă pe toți, dar ai capul tău.

carte
Cine are carte are parte.

câştig
Când doi se bat, al treilea câştigă.

cinste
De la omul cinstit, e destul un cuvânt.
Un nume cinstit e o comoară de neprețuit.

cracă
A-şi tăia singur craca de sub picioare.

cuget
Cugetul bun e cea mai moale pernă.

cumpăt
Doctorul cel mai bun e cumpătul.

deştept
Mai bine cu deşteptul la pagubă, decât cu prostul la câştig.
Deşteptul promite şi prostul trage nădejde.
Un om deştept face cât doi.

drept
Om drept ca funia-n traistă.
Ce-i drept nu-i păcat.
Dreptul totdeauna umblă cu capul spart.
Vorbeşti de dracul şi el e în dreptul tău.
Ce-i drept şi lui Dumnezeu îi place.

dreptate
Mai bine mai puțin cu dreptate, decât mult cu strâmbătate.
Minciuna umblă prin lume, / Iar dreptatea stă la un loc.

înțelepciune
Unde e înțelepciune multă, e şi nebunie multă.
Înțeleptul tace şi face.
Mai multă înțelepciune găseşti în fețele cele urâte decât în cele frumoase.
Decât cu un prost la câştig, mai bine cu un înțelept la pagubă.
Înțeleptul adună şi prostul risipeşte.
Omul înțelept face ce poate, nu ce vrea.
Înțeleptul îşi găteşte / Încă pân' nu flămânzeşte.

Înţeleptul învaţă din păţania altora, nesocotitul, nici din a sa.
Înţeleptul făgăduieşte şi prostul trage nădejde.

judecată
Când ai vreo judecată, pregăteşte-te de plată.
Decât o judecată dreaptă, mai bine o învoială strâmbă.

lege
Cine legea nu-şi cinsteşte / Fără lege se numeşte.
La unul fără lege, unul fără Dumnezeu.

lucru
Lucrul face sănătate,/ Trândăvia, tot păcate.
Lucrul laudă pe meşter.
Lucrul gata, bani aşteaptă.

meserie
Douăsprezece meserii, / Treisprezece sărăcii.
Dintr-o meserie cât de mică, dacă nu curge, tot pică.
Omul cu meserie nu moare de foame.
Nimenea nu se naşte meşter.
Omul cu meşteşug / Trăieşte din belşug.

minciună
Minciuna are picioare scurte.
Cine spune minciuna o dată rareori mai are crezare.
Şi minciuna-i vorbă, dar vremea descoperă adevărul.

minte
De aş avea minte / Aş avea merinde.
Toţi se plâng de bani, dar de minte, nimeni.
Unde e minte multă, e (este) şi nebunie multă.

mult
Nu în mult stă bunul, ci în bun stă multul.
Cei mulţi n-aşteaptă pe cei puţini.

muncă
Munca e brăţară de aur.
Dintr-o muncă, cât de mică, / Dăcă nu curge, tot pică.
Cum munceşti, aşa ţi se plăteşte.
Decât să munceşti degeaba, mai bine să şezi degeaba.
D-oi munci, de n-oi munci, mai bogat d-aşe n-oi fi.
Cine nu munceşte nu mănâncă.

năravv
Năravul din fire / N-are lecuire.
Lupul păru-şi schimbă, dar năravul ba.

nebun
Patimile nebunilor sunt învăţătura înţelepţilor.
Câinele îmbătrâneşte de drum, şi (iar) nebunul, de grija altora.
Copiii, nebunii şi omul beat vorbesc adevărul.
Un nebun aruncă o piatră şi zece cumînţi n-o pot scoate.

obicei
Câte bordeie, / Atâtea obiceie.
Obiceiul uşurează povara.

ochi
Doi ochi văd mai bine decât unul.

parte
Cine-mparte parte-şi face.

prost
Prost să fii, noroc să ai.
Prostul spune şi tot el râde.
Prostul taie copacul ca să-i mănânce rodul.
Prostia cu mare cheltuială se ţine.
Prostia din născare leac nu mai are.

prudenţă
Prudenţa este mama înţelepciunii.

singur
Nu este bine să fie omul singur.
Vai de cel ce merge singur! că, când va aluneca, n-are cine-l ridica.

unire
Neunirea-n țară, o face să moară.
În unire stă tăria.
Unirea biruieşte pe cel mai tare vrăjmaş.
Unirea face puterea.

III. Roluri de gen

Cuvinte cheie: amor, a iubi, a împrieteni, a însura, băiat, bărbat, binecuvântare, buze, dragoste, fată, femeie, flăcău, mire, muiere, tată.

amor
În amor şi în domnie, / Nu-ncape tovărăşie.

a iubi
A-l iubi ca sarea-n ochi şi ca piperu-n nas.
Cine se iubeşte / În tot locul se-ntâlneşte.
Cine se iubeşte / Curând osteneşte.
De iubit ce ne iubim, / Tot la anu' ne-ntâlnim.
Iubirea peste măsură / Aduce în urmă ură.
Fără mânie, nu-i iubire.
Iubirea mojicească e ca gluma câinească.
Că iubirea e din pară, / Te arde şi te omoară.
Iubirea adevărată iartă totul.
Rara întâlnire e mai cu iubire.

a împrieteni
Spune-mi cu cine te împrieteneşti, ca să-ți spun cine eşti.

a însura
Cine se însoară trebuie să aibă de moară.
Când te însori, te însori, iar nu să te măriți.
Însurătoarea nu-i măr, să muşti din el şi apoi să-l azvârli.

băiat
Băiatul cere puşcă şi fata cere furcă.
Băieții sunt dracu' gol.

bărbat
Bărbatul să fie puțintel mai frumos decât dracul.
Unde nu-i bărbat în casă, / Nu e nici pâne pe masă.
Bărbat bun şi usturoi dulce nu se poate.
Bărbatul după vână, şi muierea după dinți.
Am ambiție de bărbat, ca să nu ies de sub pat.
Bărbatul aducă cu sacul, / Muierea să scoată cu acul, / Tot să gată.
Să care bărbatul cu carul, şi femeia să împrăştie cu poala, că tot se isprăveşte.
Pe bărbat mi-l iau din Paşti în Paşti, iar pe ibovnic, din săptămână în săptămână.
Bărbații numai atunci sunt domni când nu sunt cu muierile acasă.
Muierea-n pat, bărbatul sub pat.
Muierea multe face, / Bărbatul vede şi tace.
Nu ştie bărbatul / Ce ştie satul.
De-ar şti bărbatul câte ştie satul, până-i lumea n-ar ține casa.
Bărbatul temător îşi învață nevasta curvă.
Vecine, s-a dus bărbatu' meu la moară, nu ştiu să mă mărit, ori să-l aştept.
Nevasta cu minte bună e bărbatului cunună.
Vai de casa unde bărbatul e muiere.
Bărbatul este cheia casei.
Bărbatul e stâlpul casei.

Unde bărbatul lipseşte, ca gardul când lipseşte, pază nu se mai găseşte.
Unde nu-i bărbat în casă, / Nici mămăligă pe masă.
Bărbatul care-i frumos, cum ajunge toarnă-n coş.
Bărbatul fără muiere, ca foarfeca fără soţie, ce nu taie, ci numai zgârie.
Nici bărbat în (la) argea, nici muiere la război.
Femeia vede chiar unde bărbatul abia zăreşte.

binecuvântare
Binecuvântarea părinţilor întăreşte casa fiilor.

buze
Buzele cele dulci ca lipitoarea te sug.

dragoste
Unde e dragoste multă, e şi urâciune multă.
Unde-i dragoste puţină, / Lesne-i a găsi pricină.
Dragoste cu sila nu se poate.
Dragostea scurtă e cu suspin lung.
Dragostea nu are ochi.
Dragostea e oarbă, dar căsătoria îi găseşte leacul.
Dragostea nu ţine de foame.

fată
Fata, Drac înzobonit.

femeie
Femeia e tot femeie şi în ziua de Paşti.
Femeia e câine; latră, dar nu muşcă.
Femeia vrednică e coroana casei.
Femeia bărbată, avuţia casei.
Femeia este cheia casei.
Femeia, la casa omului, e vacă cu lapte.
Femeia vrednică ţine casa cu acul.
Femeia harnică, cunună este bărbatului său.
Cea mai bună femeie e aceea care tace.
Femeia ori e miere, ori e fiere; femeia uneori se face fiere, dar niciodată miere.
Femeia-i sac fără fund.
Femeia frumoasă / Este pagubă la casă.
Femeia îi poale lungi şi minte scurtă.
Femeia necinstită este putregai în sufletul lui.
Femeia rea şi necinstită e ca moara neferecată.
Fumul şi femeia rea te scoate din casă afară.
Femeia care nu vrea să frământe (plămădească) toată ziua cerne.
Femeia prin sat şi pacea din casă.
Femeia necheptănată (nebătută) / E ca moara neferecată.
Femeia vede chiar unde bărbatul abia zăreşte.

flăcău
Flăcăul care se ţine ia fata care rămâne.

mire
Mirele nu se plânge când mireasa e prea frumoasă.

muiere
Muierea întrece şi pe dracul.
Muierea judecă pe dracul, îl scoate şi dator.
Unde e muierea, nu mai are dracul nimic de făcut.
Muierea, poale lungi, minte scurtă.
Muierea, minte uşoară.
Limba muierii, cuţit cu două ascuţituri.
Pe muierea în toată viaţa să o porţi în spinare, şi o dată să o laşi jos, iar ea se vaită că a ostenit.
Muierea de la cap răceşte.
Muierea a înălbit şi pe dracul.
Muierea limbută, la bărbat tăcut, ca toaca la biserică.
Când muierea-i mută şi bărbatul surd, viaţa cea mai bună între amândoi.

Cu muierea să umbli ca c-o bubă coaptă, că îndată se sparge.
Muierea cinstită, podoaba casei sale.
Muierea bună, ca pâinea caldă.
Muierea fără bărbat, ca un cuiu fără ciocan.
Muierea nebătută e ca moara neferecată.
Decât muierea rea, / Mai bine fără ea.
Muierea bună e bărbatului cunună.
Bărbatul aduce cu sacul, muierea să scoată cu acul, tot se gată.

tată

Bucăţică ruptă din tată-său.
Ce feliu e tata, e şi fiul.
Numai tata şi mama sunt aici, încolo…
Să înveţi pe tată-tău să facă copii.